

**„ГЕНЕРАЛОТ НА МРТВАТА ВОЈСКА“ ОД ИСМАИЛ КАДАРЕ –
РИЗНИЦА ОД ФРАЗЕОЛОШКИ ИЗРАЗИ**

**„THE GENERAL OF THE DEAD ARMY“ BY ISMAIL KADARE – A
TREASURY OF PHRASEOLOGICAL EXPRESSIONS**

Marina SPASOVSKA¹

¹ Department of Macedonian Language and Literature, Faculty of Philology, University of Tetova

*Corresponding author e-mail: marina.spasovska@unite.edu.mk

Abstract

Phraseological expressions are an invaluable asset for any language and they reflect the wisdom of a people, its history and its culture. For this occasion, we decided to analyze some of the phraseological expressions represented in the novel "The General of the Dead Army" by Ismail Kadare, both in the original Albanian and in its Macedonian translation. We notice that their representation in this work is huge, so in this paper we will refer to only one part of the multitude of wise expressions that represent the essence, culture, customs and life of a people. Our goal is to highlight the specificity, the variations in which phraseological expressions occur in both languages, but also to perceive the degree of their equivalence.

Key words: phraseological expressions, translation, idioms, language, culture.

Апстракт

Фразеолошките изрази се непроценливо богатство за секој јазик и тие ја отсликуваат мудроста на народот, неговата историја и неговата култура. За оваа прилика се одлучивме да направиме анализа на дел од фразеолошките изрази застапени во романот „Генералот на мртвата војска“ од Исмаил Кадаре, и тоа и во оригиналот на албански и во неговиот превод на македонски јазик. Забележуваме дека нивната застапеност во ова дело е огромна, па заради тоа во трудот ќе се осврнеме само на еден дел од мноштвото мудри изрази кои ги претставуваат битот, културата, обичаите и животот на еден народ. Нашата цел е да е да ја истакнеме спецификата, варијациите во кои се јавуваат фразеолошките изрази и во двата јазика, но и да го согледаме степенот на нивната еквиваленција.

Клучни зборови: фразеолошки изрази, превод, фраземи, јазик, култура.

Фразеолошките изрази претставуваат непроценливо богатство за секој јазик и тие имаат значајно место во рамките на неговиот лексички состав. Во врска со фразеологизмите, Велковска (2008: 7) истакнува дека тие се „неслободни синтагми со постојан компонентен состав чиешто значење не произлегува од лексичките компоненти што го сочинуваат изразот“ и дека „новата семантичка вредност поникнува како

<https://doi.org/10.62792/ut.albanologjia.v11.i21-22.p2604>

последница на затемнувањето на лексичките значења на зборовите во еден фразеологизам“. Во врска со ваквите изрази, албанологот Јани Томаи (Thomai, 1999: 7) истакнува дека: „Фразеолошката единица е форма, отворена структура од две или повеќе лексеми, со единствено, сеопфатно и фигуративно значење.“²⁵²

Општо е познато дека фразеологизмите се сведоштво за длабоката мудрост на еден народ, за неговата остроумност, снаодливост, во нив се отсликуваат неговата историја, културата, моралните вредности, обичаите и воопшто, животот. Нивното значење речиси секогаш е фигуративно, сликовито, метафорично, па затоа имаат посебна емоционална обоеност и експресивност. За оваа прилика се одлучивме да направиме анализа на фразеолошките изрази во романот „Генералот на мртвата војска“ од Исмаил Кадаре, и тоа и во оригиналот на албански и во неговиот превод на македонски јазик²⁵³

Забележуваме дека нивната застапеност во овој роман е голема, така што нашата намера не е да правиме детална анализа на сите фразеологизми, туку во трудот се осврнуваме само на еден дел од мноштвото мудри мисли кои ги претставуваат животот, битот, традицијата, културата, но и националните вредности на албанскиот народ. Целта ни е да ги истакнеме карактеристиките, варијациите во кои се јавуваат фразеолошките изрази и во двата јазика, но и да го согледаме степенот на нивната еквиваленција.

Фразеологијата, како јазична дисциплина, нуди различни класификации на фразеологизмите, односно тие може да се анализираат од различен аспект, а ние ќе разгледаме неколку групи фразеолошки изрази, како: пословици и поговорки, клетви, благослови, компаративни фразеологизми, дел од соматските фразеологизми и сл. Посебно место во романот „Генералот на мртвата војска“ заземаат поговорките и пословиците. Токму преку овие мудри изреки се искажува богатото животното искуство, умењето и размислувањето на албанскиот народ. Поговорките и пословиците имаат безвременско значење и, генерално, се разбирливи за народите кои живеат на иста територија:

- Sot jemi, nesër s'jemi. (122)
- Денес сме, утре не сме. (85)
- Në luftë nuk varrosin kaq thellë. (28)
- Во војна мртвите не се закопуваат толку длабоко. (12)
- ... jeta bën punën e saj. (83)
- ... животот си го оди својот пат. (51)
- ... çdo rob i Perëndisë duhët të prehet në vend të vet. (219)
- ... секој божји роб треба да се одмора во родената земја. (136)

Во фразеолошкиот состав на еден јазик се вбројуваат и клетвите, коишто се, всушност, кратки народни умотворби. Со нив најчесто се изразуваат лоши желби, односно во нив лежи верувањето во магиската моќ на зборот, некому да му се случи нешто лошо. Во материјалот што ни беше предмет на ексцерпција забележавме само неколку клетви:

- Erë e mallkuar! (235)
- Проклет ветер! (148)
- Errësirë e mallkuar! (124)
- Проклета темница! (87)
- ... në djall të vejë, e pse ta sheh që më vjen keq? (126)
- ... нека оди по ѓаволите, зошто да кријам дека ми е жал? (89)

²⁵² „Njësia frazeologjike është nga forma, një strukturë e hapur me dy ose më shumë leksema, nga përmbajtja me kuptim të njësuar, tërësor e të figurshëm.“

²⁵³ Ние го анализираме изданието на Книгоиздателство Феникс, во превод на Азир Селмани и Лилјана Ефтимова.

Во рамките на фразеолошките изрази се вбројуваат и благословите, коишто, всушност, претставуваат позитивни творби со кои се верувало дека со магиската сила на зборовите ќе се исполнат искажаните желби. Исто како и клетвите и ваквите изрази во ова дело се застапени во помал број²⁵⁴:

- Puna mbarë!... (25)
- Аирлија работа!... (10)
- Requime aeternam donat est! – Pushim të përjetshëm jepu! (243) / Подари им вечен мир! (158)
- Et lux perpetua luceat eis! – Dhe drita e amshuar i ndrittë e ata! (243) / - И вечна светлина нека им свети! (158)
- Requiесcat in pace! – Pushofshin në paqe! (243) / - Нека почиваат во мир! (159)
- Ngrijeni gotën! (213)
- На здравје! (131)

Значаен дел од фразеологијата на секој јазик го претставуваат т.н. компаративни фразеологизми, односно фразеологизмите што имаат споредбена семантика. Во делото што ни беше предмет на ексцерпција пронајдовме голем број вакви примери, но посочуваме само неколку од нив:

- Të gjithë rrinin përreth si të ngrirë. (24)
- Затоа сите стоеја како здрвени. (9)
- ...varret e tyre u shfaqën atë pranverë kudo, si kope dhensh të shpërndara kodrave... (169-170)
- Таа пролет гробовите никнале насекаде, баш како овчи стада растурени по ридовите... (120)
- Tani rri urtë si një qengj... (221)
- Сега седиш мирно како јагне... (136)
- Lodërtia buçiti prapë si gjënim topi. (221)
- Тапанот одново одекна како вистинска топовска салва. (137)
- Ai ndenji përpara asaj dyllë i verdë. (223)
- ... тој се скамени, жолт како восок... (138)
- Vinçat, me ca drita si sy të kuqë... (20)
- Дигалките, со малубројните сијалици небаре црвени очиња... (6-7)
- Ајо hyri si krimb kudo... (145)
- Таа, небаре вошка, се вовлече секаде... (104)

Во врска со ваквите фразеолошки изрази би сакале да истакнеме дека типичен компаративен сврзник во албанскиот јазик е сврзникот *si*, а во македонскиот јазик ваквата функција, генерално, ја врши сврзникот *како*. Но можеме да забележиме дека во последните два преведени примери е употребен сврзникот *небаре*, којшто, всушност, има исто значење со *како*. Се смета дека една третина од фразеолошкото богатство на секој јазик го сочинуваат т.н. соматски фразеологизми, односно фразеологизми коишто како главна компонента во својот состав имаат именка што означува дел од човечкото тело. Ваквите изрази се среќаваат во секој јазик, па затоа може да се сметаат за „универзалија на јазикот“²⁵⁵.

Преку нив, всушност, се опишуваат однесувањето на луѓето, нивните емоции, карактеристики и сл. Секако дека и во романот што е предмет на наша анализа пронајдовме бројни примери од овој тип, меѓу кои најзастапени се соматските фразеологизми со компонентите: *очи, срце, глава, рака, нога*, итн.:

²⁵⁴ Всушност, последниот пример е здравица, но го посочивме бидејќи и со здравиците, како кратки жанри, се изразуваат убави желби.

²⁵⁵ В. Велјановска 2006: 60.

Соматски фразеологизми со компонентата *очи*:

- Përsëri iu ndalën sytë te „Listae të humburave“... (45)
- Очите повторно му запреа на еден од списоците. (24)
- ...gjëja e parë që i binte në sy gjeneralit... (49) -
- Првата работа која му паѓаше в очи на генералот... (28)
- Lame Kareco Spiri ecte krenar në rrugë dhe nuk i bënte tërr syri. (81)
- Љаме чекореше со крената глава, без око да му трепне. (49)
- Por vetëm tani yuri i re... (144)
- Дури сега му падна в очи... (103)
- Gjenerali nuk i hiqte sytë nga thesi. (230)
- Генералот не ги симнуваше очите од подот... (143)
- ... gjëja e parë që i ra në sy... (255)
- ... првата работа што му падна в очи... (168)

Ваквите фразеологизми изразуваат различно времетраење на процесот на гледање. Претежно придружниот глагол ги одредува различните значења што ги емитуваат горенаведените соматизми. Така, на пример, глаголите: *запре, паѓа, не симнува очи* одредуваат значително времетраење на погледот и различни аспекти на процесот на гледање: почеток, продолжување. Исто така, тие имаат различен степен на експресивност. Во македонскиот јазик концептот на гледање, во одредени случаи, се изразува директно преку именката што го именува процесот на гледање - *поглед*²⁵⁶.

- Gjenerali ngriti sytë. (26)
- Генералот го крена погледот. (10)
- Gjenerali ia kishte ngulur sytë grumbullit të plisave... (25)
- Генералот го впери погледот врз купот базје... (9)
- Gjenerali mbështoll më fort me kapote dhe hodhy sytë nga verilindja. (89)
- Генералот подобро се завитка со капутот и фрли поглед кон североисток. (56)
- Ndoshta, do ta gjejmë, tha prifti dhe uli sytë. (34)
- Можеби, сепак ќе го најдеме – рече свештеникот и го спушти погледот. (16)
- ... sytë i mbetën të fjalët e fundit „ra për athde, në Stalingrad“ (50)
- ...погледот му се задржа на последните зборови „паднал за татковината во Сталинград“. (29)
- Ia nguli sytë priftit që po fliste... (242)
- Го закова погледот за свештеникот кој нешто зборуваше... (158)
- Vështrimi i tij i mpirë u ndal një hop te vetura. (33)
- Неговиот поглед за миг запре на автомобилот. (15)

Соматски фразеологизми со компонентата *срце*:

- ... gjenerali e shpoi një si thikë mu në zemër. (219)
- ... генералот нешто го прободеше в срце. (16)
- M'u drodh zemra. (116)
- Мене срцето ми застапа. (78)

Соматски фразеологизми со компонентата *глава*:

- ...ferneti po i binte më shpejt se çdo herë në kokë... (141)
- ...коњакот бргу му удира во глава... (100)
- ... kush iu gjend te koka kur dha shpirt... (50)

²⁵⁶ За разлика од македонските преведени, во сите оригинални албански примери, освен во последниот, наместо *поглед* е употребена именката *очи*. Сепак, семантиката е иста.

- ... кој му се нашол покрај главата дури издивнувал... (29)

Соматски фразеологизми со компонентата *рака*:

- ... në qoftë se të vjen ndoresh të më ndihmoh në dorë. (113)
- ... ако ти појде од рака, ќе ми помогнеш во работата. (74)
- Ту, ushtar, të vjen ndoresh për çdo gje... (114)
- Тебе, Војнику, сè ти поаѓа од рака... (75)

Соматски фразеологизми со компонентата *нозе*:

- ... si të bënë këmbët që erdhe? (215)
- ... какви нозе те донесоа? (133)

Иако, како што забележавме од понудените примери, меѓу повеќето фразеологизми во изворниот и во преведениот текст постои фразеолошка еквиваленција, сепак, пронајдовме и такви изрази коишто преведувачите ги пренеле малку поинаку. Такви се:

- ... mbyllej porta e çdo gjë bintë ne qetësi. (83)
- Тогаш вратата ќе се затвореше и сè ќе потонеше во тишина. (51)
- ... do të shqyheshin gazit. (114)
- ... би умреле од смеа. (75)
- Pashë gocën e tyt zoti. Ç' llokume! (116)
- Пред малку ја видов ќерката на домаќинот. Страшно изгледаше! (78)
- ... kur t'ju bjerë rruga nga ato anë... (47)
- ... кога патот таму ќе ве нанесе... (26)
- ... dhe mendjen e kishte gjetkë. (254)
- ... мислите му имаа одлетано на друга страна. (167)
- Edhe unë s' para e besoj, por s'mund të vë dorë në zjarr. (68)
- И јас не би верувал, рака на срце. (39)
- Sa herë që e shikoj, më bëhet një zbrazëti kë në gjoks... (115)
- Душата ме боли кога ќе ја видам. (76)
- Pastaj vështroi përsëri tutje. (19)
- Потоа и самиот фрли поглед нанадвор (6)
- ... mendoj truri i tij i mpirë. (230)
- ... му прелета мисла низ загрижениот мозок. (144)
- Gjenerali përsëri dha të kuptohej se ai ishte kryesori në këtë mision... (21)
- Генералот одново им стави до знаење дека тој е главната личност во оваа мисија... (7)
- Në fund të fundit, duhej të mbanin shpirtin me bukë. (133)
- На крајот на краиштата, морало да се спаси голиот живот. (96)
- Njerëzit u sulën pas plakës Nicë... (223)
- Луѓето полетаа кон старицата. (138)
- Porta e oborit kërciti... (236)
- Капијата повторно зацимоли... (148)
- Qyteti ynë është i vogël dhe ngjarje të tilla bëjnë bujë. (83)
- Нашето гратче е мало и вакви случки доведуваат до вистински бури. (51)

Она што го забележавме во однос на преводот, а за што сметаме дека вреди да се истакне е тоа дека преведувачите употребувале фразеолошки изрази дури и таму каде што Кадаре не ги употребил, како на пример:

- Tani sikur ndihej mirë, por s'kishte me kë të bisedonte. (20)
- Сега малку се расположи, ама немаше со кого да ги размени мислите. (7)
- ... mendoj truri i tij i mpirë. (230) – помисли неговиот вкочанет мозок

- ... му прелета мисла низ загрижениот мозок. (144)
- Sidomos ishte vështirë të ndanin të vrarët e ushtrive të ndrishme. (36)
- Особено беше тешко да се идентификуваат паднатите борци. (17-18)
- Varrin e tij nuk e di asnjeri... (47)
- Неговиот гроб никој жив не го знае... (26)
- ...por një gjë të tillë nuk e priste kurrë. (76)
- ... ама вакво нешто никому не би му паднало ни на крај памет. (45)
- Je në vetë? – i thashë. – As guxoj ta mendoj. (116)
- Дали имаш ум?, викнав. Ни на крај памет не ми е! (78)
- Kam vënë re që shqiptarët në përgjithësi flasin pak, sidomod burrat. (117)
- ...забележувам дека Албанците се скржави на зборови, особено мажите. (79)

Од анализата на фразеолошките изрази во овој роман можеме да забележиме дека Кадаре низ својата уметничка постапка ги вклучува и фразеолошките изрази, пословиците, поговорките, а помалку клетвите и благословите, кои ја изразуваат неговата намера за објаснување на појавите, предметите и карактерите на луѓето. Додавајќи свои јазични елементи во еден фразеолошки израз, тој ја истакнува својата авторска единственост, посебност.

Со неговиот богат јазичен израз, својствен за него, придонел кон збогатување не само на лексичкиот фонд на современиот албански јазик, туку и на албанската фразеологија, бидејќи неговите дела претставуваат непресушен извор на фразеолошки изрази. Од друга страна, преведувачите сето тоа богатство успеале да го пренесат на македонски јазик, зачувувајќи ја изворната порака. Нижејќи ги фразеолошките изрази од изворниот и од преведениот текст, ние, всушност, правиме еден вид контрастивна анализа, при што забележуваме дека во мноштвото примери станува збор за фразеолошка еквиваленција, односно поистоветување, како на структурно, така и на семантичко ниво, додека разликите се сосема мали, речиси занемарливи.

Референци

- [1]. Кадаре, И. (2003). *Генералот на мртвата војска* (превод: Азир Селмани, Лидија Ефтимова). Скопје: Книгоиздателство Феникс.
- [2]. <https://pdfslide.tips/documents/i-kadare-gjenerali-i-ushtrise-se-vdekur.html> (пристапено на 24.9.2023 г.)
- [3]. Велковска, С. (2002). *Белешки за македонската фразеологија*. Скопје: ИМЈ Крсте Мисирков.
- [4]. Велковска, С. (2008). *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје: БПТ- Принт.
- [5]. Велјановска, К. 1997: За соматските фразеолошки изрази во македонскиот јазик, *Литературен збор*, XLIV, 1-3, (51-54), ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- [6]. Велјановска, К. 2006: *Фразеолошките изрази во македонскиот јазик со осврт на соматската фразеологија*, Македонска ризница, Куманово.
- [7]. Велковска, Сн. 2002: *Белешки за македонската фразеологија*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- [8]. Велковска, Сн. 2008: *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, БПТ- Принт, Скопје.
- [9]. Додевска-Михајловска, О.; Давкова-Ѓоргиева, С.(2015) Фразеологијата на кумановскиот говор, *Македонски јазик LXVI*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје (стр. 55-62)
- [10]. Thomai, J. (1999). Fjalor frazeologjik i gjuhës shqip, Tiranë, Shkenca.